

זה נהנה וזה לא חסר (ב"ק כ.) / ברוד שרגר

ראשי פרקים :

1. רקע : מהו ספק הגמרא
2. שיטת הרי"ף (ע"פ ברכ"ש ור' אריה לייב מאליו)
3. שיטת תוס'
4. ביאור מחלוקת הראשונים ע"פ שיטות אלו
5. מסקנת הסוגיא

1. רקע : מהו ספק הגמרא ?

גמ' ב"ק כ'. זה לא נהנה וזה לא חסר - פטור
זה נהנה וזה חסר - חייב

זה נהנה וזה לא חסר - ספק בגמרא : מאי חסרתידך ? הא איתהנית !

בפשטות הגמ' הסתפקה מה המחייב בתשלום : ההנאה, או שמא החסרון. ולכן כשאין אף אחד מהם - פטור, כשיש את שניהם - חייב, והספק כשמופיע אחד מהם, האם החסרון הוא המחייב ובנד"ד יהיה פטור כיוון שלא חסר, או שמא ההנאה היא המחייבת ובנד"ד יהיה חייב. הסבר זה קשה וכדלהלן : בגמ' לא מוזכר המקרה הרביעי : זה לא נהנה וזה חסר. בהשקפה ראשונה הדבר פשוט : הרי כל ספק הגמ' הוא מה המחייב, ההנאה או החסרון, ולשם מה צריך להסתפק במקרה זה פעמיים ? הרי המקרה של זה נהנה וזה לא חסר וזה לא נהנה וזה חסר הם מקרים שבהם יש רק מרכיב אחד, וההכרעה שתפול במסקנת הגמ' במקרה של זה נהנה תענה (בצורה הפוכה כמובן) גם על השאלה של זה לא נהנה וזה חסר.

אולם בראשונים הדבר אינו מופיע כן. הראשונים לא מביאים את המקרה של זה לא נהנה וזה חסר כמקרה מסופק אלא כמקרה מוכרע לחיוב או לפטור. א"כ ברור שהראשונים לא הבינו את ספק הגמ' כפי שהצענו עד כה, וננסה בעזרת המקרה הרביעי לברר מה היה ספק הגמ'. ונראה שיש בכך שתי שיטות מרכזיות ההפוכות זו מזו.

2. שיטת הרי"ף (ע"פ ברכ"ש ור' אריה לייב מאליו)

ברי"ף כתוב שבזה לא נהנה וזה חסר - חייב "דחסריה ממונא" והסבירו הרא"ש¹ שהחיוב אינו נובע מצד החסר שהרי הוא רק גרמא בעלמא ותנועול דלת בפני חברו אלא החיוב נובע מצד זה ש :

"אכל חסרונו של חברו... ולא דמי לנועל ביתו... שלא בא לידו כלום מחסרון חברו אבל זה אע"ג שלא נהנה... מ"מ השתא מיהא קאכל חסרונו של חברו".

הסבר זה טעון ברור - מהו יסוד החיוב באכל חסרונו של חברו ? הרי הרא"ש הגדיר את החסרון כגרמא ?

¹ פ"ב סי' ו.

בביאור העניין נלך בדרכם של רבותינו ר' אריה לייב מאלין² והברכ"ש³ שיסוד החיוב כאן הוא ממוני גבך - חסרונו של בעל הבית נמצא אצל הדייר, משא"כ בנועל דלת בפני חברו - אין לנועל בידיו דבר וחצי דבר מחסרונו של חברו. הברכ"ש מגדיר זאת כ"הנאת הגוף" למרות שאין "הנאה ממונית" שהרי הוא גברא דלא עביד למיגר, ונטעים דבריו, הרי סוף סוף א"א לומר שהדייר לא נהנה לחלוטין רק משום שהיה לו מקום אחר לדור שהרי הוא גר בבית והשתמש בו, הוא קיבל כאן ("אכל") תשמיש של בית. אמנם כיסו לא "שמך" מזה אך היתה לו כאן הנאה מסויימת שמוגדרת הנאת הגוף שמספיקה להגדיר את המצב כממוני גבך - חסרונו של זה נמצא אצל זה. בזה נהנה וזה חסר בודאי שאפשר לדבר על ממוני גבך ולא רק שאכל חסרונו של זה, אלא אף נהנה הנאה ממונית מכך. נמצא אם כן, שלממוני גבך צריך: (1) חסרון - ממוני. (2) אכילה וכ"ש הנאה - גבך.

לפי זה, לא מובן ספק הגמרא - זה נהנה וזה לא חסר - אין מקום לחיבו שהרי אינו חסר וא"א לדבר על ממוני גבך. מסביר ר' לייב - שספק הגמרא הוא ספק חדש - האם יש חיוב על הנאה גרידא, האם כשאדם יוצר רווחים מנכסי חברו גם בלא שהלה חסר יש יסוד לחברו?

כלומר בסוגיא יש שתי מערכות תשלום: (1) ממוני גבך כדלעיל.

(2) הנאה - וספק הגמרא האם מתחייבים

על כך.

דרך זו מוכרחה ברי"ף, כיוון שהרי"ף מחייב בזה לא נהנה וזה חסר וכ"ש בזה נהנה וזה חסר, אם כן מה המחייב בזה נהנה וזה לא חסר? הרי אינו חסר ואין יסוד לחברו - אלא ע"כ שיש שתי מערכות.

3. שיטת התוספות

תוספות הלך בדרך אחרת - במקרה של זה לא נהנה וזה חסר תוספות פוטר כיוון דהוי גרמא בעלמא, וא"כ צריך להבין מה המחייב בזה נהנה וזה חסר, הרי גם שם החסרון הוא גרמא, ואם נאמר שהמחייב הוא מצד הנהנה, א"כ מה ספק הגמרא בזה נהנה וזה לא חסר?

אפשר לומר - (1) תוספות הולך בדרך של הרי"ף ומחייב בזה נהנה וזה חסר מצד ממוני גבך, אלא שבזה לא נהנה וזה חסר פוטר כיוון שהוא מצריך לממוני גבך אכילה שכרוכה בהנאה ממונית ולא נחית לחידוש של"גבך", מספיק מצב של הנאת הגוף. אולם הסבר זה קשה מאד בתוסי' - תוסי'⁴ סובר שכשנהנה וחסר קצת חייב על כל ההנאה ואם היסוד לחיוב הוא ממוני גבך, היה צריך להתחייב רק כנגד החסרון שהרי זהו היחוד של ממוני גבך.

לכן נ"ל שתוסי' למד שאה"נ החיוב בזה נהנה וזה חסר הוא מצד ההנאה, ובאמת מצד הדין היה מקום לחייב גם בזה נהנה וזה לא חסר - אלא שהסתפקה הגמרא אולי בזה נהנה וזה לא חסר יש מקום לפטור אותו מסברא אחרת - סברת כופין על מידת סדום. דבר זה עולה מתוסי' בכ: 5 - תוסי' קושר את סוגיתנו לסוגיא בב"ב יב: "כופין על מידת סדום", אלא שמחלק ומסביר שהסוגיות אינן מקבילות ומי שמחייב התם יכול לפטור הכא - ולהיפך. אך יסוד הסוגיא הוא כופין. נמצא שספק הגמ' לרי"ף ולתוסי' הוא הפוך. לרי"ף - האם יש סיבה לחיוב בנהנה.

2 ח"א סימן ס"ט.

3 ח"א סימן י"ד.

4 כא. ד"ה "ויהבי".

5 ד"ה "הא איתהנית".

לתוס' - האם יש סיבה לפטור כיוון שלא חסר.
 בין האמוראים שפוטרים זה נהנה וזה לא חסר מופיע ר' אמי שמתמיה:

”וכי מה חסרו ומה הזיקו!”

לדרכו של הרי”ף זה חלק - מה המקום לחייבו הרי לא חסרו ולא הזיקו - אולם לתוס' ק”ק שהרי סיבה לחיוב יש, והשאלה היא האם יש מקום לפטור, וע”כ תוס' יקרא את הגמ' כך - וכי מה חסרו ומה הזיקו - וכיוון שלא חסרו זו מידת סדום לתובעו רק משום שנהנה.

4. ביאור מחלוקת ראשונים ע”פ שיטות אלו

1) גלי דעתיה - תוס': חייב, רמ”ה: פטור.
 תוס' ד”ה ”טעמא דניקף” מתייחס לראית הגמרא שהחייב הוא דווקא כשעמד הניקף והשלים את הגדר, אך אם המקיף השלים פטור, וש”מ זה נהנה וזה לא חסר פטור, והקשו התוס' א”כ מדוע כשעמד ניקף חייב? ותי’ כיוון שגלי דעתיה.
 הרמ”ה (הובא בנמק”י) - הוכיח מגמ’ שעמדה על סתירה בין:
 א. הדר בחצר חברו א”צ להעלות לו שכר.
 ב. בית של שמעון ונמצא של ראובן צריך להעלות לו שכר.
 ותירצה הגמ’ הא דקיימא לאגרא והא דלא קיימא לאגרא, ודייק מכך הרמ”ה - מזה שהגמ’ לא תירצה הא דנחית אדעתא דאגרא והא דנחית שלא אדעתא דאגרא (ובמקרה אחד של חצר שלא קיימא לאגרא) נשמע שכל עוד החצר לא קיימא לאגרא פטור אפילו שירד על דעת לשלם. ולכאורה יש לתלות זאת במחלוקת התוס' והרי”ף.
 התוס' לשיטתם - יש עקרונית סיבה לחייב, אלא שפטור מצד כופין על מידת סדום. אולם כשגלי דעתיה שהוא מוכן לשלם, במצב כזה זו לא מידת סדום לתבוע, שהרי הוא עצמו הראה וגילה בדעתו שהוא מוכן להוציא הוצאות על הדבר.
 לפי הרמ”ה ספק הגמרא הוא האם יש בכלל מקום לחייב במקרה של זה נהנה וזה לא חסר, א”כ מה איכפת לי שגילה דעתו אם אין יסוד מדינא לחייבו?
 וכאן יש להעיר שהרמ”ה לא הולך בשיטת הרי”ף כפי שהסברנו ע”פ הברכ”ש ור’ לייב, כי הרמ”ה במפורש מדבר על ממש מזיק ואכמ”ל בשיטתו, אולם המבנה של ספק הגמ’ הוא ע”כ כרי”ף כיוון שהרמ”ה מחייב בזה נהנה וזה לא חסר וההכרח שהביאנו להסביר את הגמרא לשיטת הרי”ף נכון גם לשיטת הרמ”ה.

2) כשחסר קצת - האם ישלם על כל ההנאה או רק כנגד החסרון:
 תוס': על כל ההנאה (כא. תוד”ה ”ויהבי”)
 רמ”ה: רק כנגד החסרון (הובא בנמק”י).
 תוס' לשיטתם - ברגע שיש חסרון מועט זו כבר לא מידת סדום לתבוע.
 הרמ”ה - סברת החיוב היא מזיק וא”כ כנגד מה שהזיק משלם.

5. מסקנת הסוגיא

הדר בחצר חברו שלא מדעתו א”צ להעלות לו שכר, שנא' ”ושאיה יוכת שער”, או ביתא מיתבא יתיב - בראשונים יש שלוש שיטות.

- (1) ר' יונה⁶ - זה נהנה וזה לא חסר חייב מוכיח כך מהגמרא שלנו - פטור דווקא מצד הסברא של ושאייה יוכת שער וכו' אבל בסתמא חייב.
- (2) רא"ש - פטור - הגמ' מביאה לרבנותא - לא מיבעיא שפטור אלא אף גרם לו תועלת מצד ביתבא יתיב וכו'.
- (3) הנמוק"י, רשב"א - סברות ביתא מיתבא יתיב וכו' הן "לנטרל" את השחרוריתא דאשייתא.

לכאורה ישנה גמ' מפורשת המסייעת לר' יונה:

"מי אמר רב עבדא כמקרקעי דמי? והאמר רב דניאל בר רב קטינא אמר רב: התוקף בעבדו של חבירו ועשה בו מלאכה - פטור, ואי ס"י עבדא כמקרקעי דמי, אמאי פטורי ברשותא דמריה קאי! הכא במאי עסקינן - שלא בשעת מלאכה; כי הא דשלח ליה רבי אבא למרי בר מר, בעי מיניה מרב הונא: הדר בחצר חבירו שלא מדעתו, צריך להעלות לו שכר או אין צריך להעלות לו שכר? ושלחו ליה: אינו צריך להעלות לו שכר. הכי השתא, בשלמא התם, בין למ"ד ביתא מיתבא יתיב ניחא ליה, בין למ"ד ושאייה יוכת שער, ניחא ליה, אלא הכא מי ניחא ליה דנכחוש עבדיה? אמרי: הייני ניחא ליה, דלא ליסתר עבדיה."

מוכח מהגמ' שהיסוד לפטור בזה נהנה וזה לא חסר הוא רק כשניחא ליה, והגמ' גם למסקנה כך ומסבירה שאצלנו גם הוי ניחא ליה דלא ליסתר עבדא, ומפורש כר' יונה. וכך באמת מקשה הגר"א⁸ על הרא"ש - הגר"א מביא את תי' היש"ש שהסביר כך: בפרק כיצד הגמ' אומרת לא רק שלא חיסרו אלא אף עשה לו טובה, והכא חיסרו, אך זה דוחק. אומר הגר"א ונשאר בצ"ע על הרא"ש.

⁶ ב"ב ד. בסוגית מקיף וניקף" ד"ה יעלה בידינו".

⁷ ב"ק צז: .

⁸ סימן שס"ג סקט"ז, י"ז.